

Suski, Andrzej

U źródeł doksologii

Studia Płockie 2, 7-16

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Ks. Andrzej Suski

U ŹRÓDEŁ DOKSOLOGII

Wstęp. I. Doksologia w judaizmie. II. Doksologia w Nowym Testamencie.

Zakończenie

WSTĘP

Doksologia jest jedną z najczęściej używanych formuł liturgicznych. Odmawiamy ją codziennie w modlitwie eucharystycznej i na zakończenie psalmów brewiarzowych. Od dawna utarł się podział na tzw. wielką doksologię („Chwała na wysokości Bogu”) i doksologię mniejszą („Chwała Ojcu i Synowi, i Duchowi Św.”). Tu zajmiemy się tą drugą formą doksologii, zwłaszcza zaś jej prehistorią. Dzisiejsza formuła doksologiczna stanowi owoc długiego procesu rozwojowego, sięgającego czasów kultu świątynnego w Jerozolimie, a zakończonego polemiką antyariańską. Bezpośrednim surogatem doksologii mniejszej w jej dzisiejszej formie są formuły doksologiczne występujące w Nowym Testamencie, w starochrześcijańskich tekstach liturgicznych oraz patrystycznych pierwszego Kościoła. Ze względu na rozległość tematu ograniczymy się tylko do świadectw biblijnych, jak również do przykładów z literatury międzytestamentalnej¹.

Według najprostszego określenia, doksologia znaczyłaby tyle co *legein tēn doxan*. Uwielbienie i chwała oddawane Bogu wyrażane są za pomocą pewnych formuł, które w tradycji biblijnej podlegają procesowi stopniowej krystalizacji i charakteryzują się

¹ Biblijnymi formułami doksologicznymi zajmowało się dotąd niewielu autorów; spośród których zasługują na uwagę: Cabrol F., La doxologie dans la prière chrétienne des premiers siècles, *Recherches de Science Religieuse* 18 (1928) s. 9—30; Dellling G., *Der Gottesdienst im Neuen Testament*, Göttingen 1952, s. 65—69; Stuibler A., *Doxologie*. W: *Reallexikon für Antike und Christentum*, t. IV, Stuttgart, s. 210—226; Werner E., *The Doxology in Synagogue and Church*, *Hebrew Union College Annual* 19 (1945—46) = *The Sacred Bridge. The Interdependence of Liturgy and Music in Synagogue and Church during the First Millennium*, London 1959, s. 273—312; Deichgräber R., *Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen*, Göttingen 1967, s. 25—40.

swoistą strukturą oraz słownictwem. Do takich formuł w pierwszym rzędzie zalicza się *berakah* (nazwa pochodzi od pierwszych słów modlitwy: *bārûk jhwh*), czyli eulogia (od greckiego przekładu: *eulogētos ho theos*)².

Berakah jest źródłem wielu innych formuł i gatunków, które z czasem, wyodrębniając się, stworzyły odrębne całości o swoistej strukturze i słownictwie. Do nich należy także doksologia. Charakterystyczne dla wszystkich formuł doksologicznych jest nie tylko słownictwo wyrażające uwielbienie i cześć, lecz także tzw. określenie czasowe, najczęściej typu „na wieki wieków”. Te dwa elementy: terminologia mówiąca o chwale i uwielbieniu Boga oraz jej określenie czasowe stanowią fundamentalną strukturę doksologii. Pierwszy człon w doksologiach bywa dość zróżnicowany, gdyż chwała Boga nie musi być z konieczności wyrażana za pośrednictwem słowa *doxa*, które staje się dopiero klasycznym terminem w okresie późnego judaizmu hellenistycznego i w czasach nowotestamentalnych³. Jak to wynika z podanych niżej przykładów, może być ona także wyrażana za pośrednictwem klasycznej formuły rozpoczynającej *berakah* (*bārûk jhwh*). Na czym więc polegałaby zasadnicza różnica pomiędzy eulogią a doksologią? Wydaje się, że właśnie na określeniu czasowym, które towarzyszy terminologii uwielbienia.

I. DOKSOLOGIA W JUDAIZMIE

Początków doksologii należałoby szukać w *berakah*, która dominuje nad innymi typami modlitwy w Starym Testamencie, a szczyt swój osiąga w liturgii synagogalnej.

Według opinii J.-P. Audet, *berakah* żydowska, będąca u źródeł swego istnienia spontaniczną odpowiedzią człowieka na otrzymane dobrodziejstwo ze strony Boga, nie powstała w kontekście liturgicznym, lecz w kontekście codziennego życia⁴. Przykładem tego rodzaju *berakah* jest Rdz 24, 26—27. *Berakah* w tym wypadku jest odpowiedzią Elisera, sługi Abrahama na dobrodziejstwo Boga, który pozwolił mu dopełnić zadanej misji. „Wtedy człowiek ów padł na kolana i, oddawszy pokłon Jahwe, rzekł: Niech będzie błogosławiony Jahwe, Bóg mego pana Abrahama, który nie omieszkał okazać łaskawości swej i wierności memu panu, ponieważ prowadził mnie w drodze do domu krewnych mego pana.”

Struktura fundamentalna *berakah*, jaką tu można zauważyć, powtarza się i w innych księgach Biblii, zwłaszcza w historycznych; np. 1 Sm 25, 32; 2 Sm 18, 28; 1 Kr1 1, 48; Rt 4, 14 itp. Zakłada ona dwie części zasadnicze: 1. formułę wprowadzającą eulogię, rozpoczynającą się od słów *bārûk jhwh*, 2. część motywacyjną. *Berakah* jest odpowiedzią człowieka, wypowiedzianą z radością i entuzjazmem. Ma ona zarazem

² Na temat historii formuły *bārûk jhwh* zob. Scharbert J., Die Geschichte der *Bārûk*-Formel, *Biblische Zeitschrift* 17 (1973) s. 1—28.

³ Słowo *doxa* może mieć bardzo zróżnicowane znaczenie. Bibliografię na ten temat podaje Schlier H., *Doxa bei Paulus als heilsgeschichtlicher Begriff*, W: *Besinnung auf das Neue Testament. Exegetische Aufsätze und Vorträge*, Freiburg 1964, s. 307—308, przypis 1.

⁴ Audet J.-P., *Esquisse historique du genre littéraire de la „bénédiction” juive et de „l’eucharistie” chrétienne*, *Revue Biblique* 65 (1958) s. 371—399, *szczeg.* s. 376.

charakter dziękczynienia, gdyż człowiek biblijny dziękuje Bogu słowami uwielbienia. Język hebrajski nie zna zasadniczo słowa „dziękuję”⁵.

Z czasem jednak *berakah* weszła do kultu i pewne ślady świadczące o związkach jej z kultem można znaleźć w Rdz 14, 18—20. Tym razem chodzi o spotkanie Abrahama z Melchizedekiem:

„Melchizedek zaś, król Szalemu, wyniósł chleb i wino; a [ponieważ] był on kapłanem Boga Najwyższego, błogosławił Abrahama, mówiąc: Niech będzie błogosławiony Abraham przez Boga Najwyższego, Stwórcę nieba i ziemi. Niech będzie błogosławiony Bóg Najwyższy, który w twe ręce wydał twych wrogów”.

Zarówno do Abrahama, jak i do Boga odnosi się to samo hebrajskie słowo *bārūk* = błogosławiony. Różnica jednak zaznacza się w przekładzie greckim Septuaginty, który w wypadku Abrahama używa słowa *eulogēmēnos*, natomiast do Boga odnosi słowo *eulogētos*. Część odnosząca się do Boga składa się z formuły eulogicznej oraz z części motywacyjnej. Na pewne symptomy sytuacji kultycznej wskazywałaby obecność kapłana, jak również chleba i wina. Oczywiście nie może tu być mowy o kulcie w sensie ścisłym. Jaśniej natomiast kontekst ten zaznacza się w Wj 18, 9—11, gdzie cytowana jest *berakah*, wypowiedziana przez teścia Mojżesza, Jetro. Jest ona uwielbieniem Boga za cudowne wyprowadzenie z Egiptu:

„I cieszył się Jetro ze wszystkiego dobra, jakie Jahwe wyświadczył Izraelowi, gdy go uwolnił z rąk Egipcjan. I powiedział Jetro: Niech będzie uwielbiony Jahwe, który was uwolnił z rąk Egipcjan i z rąk faraona. Teraz wyznaję, że Jahwe jest większy niż wszyscy inni bogowie, gdyż w ten sposób ukarał tych, co się pysznili nimi”.

Wiersz 10 zawiera klasyczną formułę błogosławieństwa, a także motywację. W wierszu 11 natomiast występuje nowy element-wyznanie wiary ze strony Jetro, który uznaje wielkość i panowanie Jahwe. Kontekst liturgiczny zaznacza się wyraźnie w w. 12:

„Następnie Jetro, teść Mojżesza, złożył Bogu całopalenia i ofiary biesiadne. Aaron i wszyscy starsi z Izraela przyszli i brali udział z teściem Mojżesza w uczcie przed Bogiem”.

Porównanie tej *berakah* z hymnem o podobnej tematyce z Wj 15 pozwala wysunąć hipotezę, iż hymny, a później w ogóle psalmy, wzięły swój początek z *berakah*⁶. Wskazywałaby na to analogiczna struktura tej modlitwy i hymnu z Księgi Wyjścia. Szereg elementów z *berakah* Jetro odpowiada elementom hymnu. Pierwszym wspólnym elementem jest podanie wiadomości o cudownym fakcie:

⁵ Joüon P., Reconnaissance et remerciement en hébreu biblique, *Biblica* 4 (1923) s. 381—385; Buhl F., Über Dankbarkeit im Alten Testament und die sprachlichen Ausdrücke dafür, *Beihfte zur Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft* 33 (1918) s. 71—82.

⁶ Jest to hipoteza zaproponowana przez Arens A., *Die Psalmen im Gottesdienst des Alten Bundes. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des christlichen Psalmengesang*, Trier 1961, s. 11—15; por. Westermann C., *Das Loben Gottes in den Psalmen*, Göttingen 1964, s. 64—66.

Wj 18,8 — „Mojżesz opowiedział swemu teściowi wszystko, co Jahwe uczynił Faraonowi i Egipcjanom przez wzgląd na Izraela”. [...]

Wj 14,31 — „Gdy Izraelici widzieli wielkie dzieło, którego dokonał Jahwe wobec Egipcjan”. [...]

W pierwszym wypadku chodzi o relację do innej osoby, w drugim zaś — o bezpośrednią obserwację, niemniej obydwie teksty, *berakah* i hymn, są odpowiedzią na dobrodziejstwo Boże.

Drugi wspólny element to reakcja osób zainteresowanych:

Wj 18,9 — „I ucieszył się Jetro”. [...]

Wj 14,31 — „Izraelici [...] ulekli się Jahwe”. [...]

Trzeci wspólny element dotyczy oddania chwały Bogu. W *berakah* dzieje się to za pośrednictwem licznych atrybutów Bożych — „Jahwe, mocarz wojny, Jahwe imię Jego” (15,3) itp.

Motywacja uwielbienia jest czwartym wspólnym elementem. Część motywacyjna jest znacznie obszerniejsza w hymnie (w.4—10), podczas gdy w *berakah* stanowi ona jedno zdanie, połączone z formułą wstępną za pośrednictwem zaimka względnego „który” (w.10). Wyznanie wiary przez Jetro („Teraz wyznaję, że Jahwe jest większy niż wszyscy inni bogowie...” — w.11) odpowiada z kolei zdaniu pytającemu hymnu („Któż jest pośród bogów równy Tobie, Jahwe?” [...] —15,11), co stanowi piąty odpowiednik.

Podczas gdy hymn kończy się formułą przypominającą formuły doksologiczne („Jahwe jest królem, na zawsze, na wieki” —15,18), brakuje jej w wypowiedzi Jetro. Zbieżności jednak tematyczne i strukturalne wskazują, jak się zdaje, na związki zachodzące między *berakah* i hymnem, a także na podobieństwa istniejące między *berakah* i psalmami. Tematyka hymnu bowiem (wyjście z niewoli egipskiej) często powtarza się w psalmach, które także posiadają analogiczne właściwości strukturalne.

C. Westermann znajduje poparcie dla wyżej postawionej hipotezy w fakcie, iż motywacja formuł eulogicznych podlega procesowi stopniowej generalizacji, która swój szczyt osiąga w formułach będących doksologiami psalmów (41,14; 72,18; 89,53; 106,48)⁷. Proces generalizacji części motywacyjnej tłumaczyć się może faktem, że *berakah* kultyczna motywuje uwielbienie faktami odnoszącymi się do wspólnej tradycji Izraela, które nie są już tylko odpowiedzią człowieka na jedno konkretne dobrodziejstwo Boże.

Berakah, która w kulcie staje się psalmem, ulega pewnym zmianom, uwarunkowanym nową sytuacją. Przede wszystkim jej dwuczęściowa struktura wzbogaca się o nowy element—doksologię. Nadto dwa elementy zostają zmienione i rozwinięte. Formuła wstępna ulega rozszerzeniu przez wyszczególnienie licznych przymiotów i imion Bożych. Przybiera ona często formę *invitatorium*, zachęty do oddania czci Bogu. Część zaś anamnetyczna ulega uogólnieniu. Bóg jest chwalony przede wszystkim za dobrodziejstwa udzielone całemu ludowi. Wyszczególniane są większe interwencje Boga w historię Izraela, a nawet w historię świata⁸. Różne bywa także zakończenie psalmu-hymnu. Najczęściej polega on na powtórzeniu formuły początkowej w for-

⁷ Westermann C., op. cit., s. 65.

⁸ Audet J.-P., op. cit., s. 378—380.

mie prostej lub rozwiniętej — przez wprowadzenie życzenia lub prośby, a także przez umieszczenie formuły uwielbienia z dodatkiem określenia czasowego⁹. Te ostatnie stanowią początek formuł doksologicznych, które z czasem rozwinęły się i usamodzielniały, stanowiąc odrębny rodzaj modlitwy, zwanej doksologią. Oto kilka przykładów doksologii psalmicznych:

Ps 41,14 — „Błogosławiony Jahwe, Bóg Izraela od wieków aż po wieki. Amen”.

89,53 — „Niech będzie błogosławiony Jahwe na wieki. Amen. Amen”.

106,48 — „Błogosławiony Jahwe, Bóg Izraela od wieków na wieki. A cały lud niech powie: Amen. Alleluja!”

Obok klasycznych formuł uwielbienia, typu *bārūk jhwh*, kształtuje się także inna terminologia, prawdopodobnie mająca wpływ na późniejsze doksologie. Tak więc uwielbia się Boga przez podkreślanie Jego wielkości, mocy, sławy, majestatu i chwały, np.:

I Krn 29,11 — „Twoja jest, o Jahwe, wielkość, moc, sława, majestat i chwała, bo wszystko, co jest na niebie i na ziemi, jest Twoje: do Ciebie, Jahwe, należy królowanie i ten, co głowę wznosi ponad wszystkich”.

Ps 22,29 — „Władza królewska należy do Jahwe i On panuje nad narodami”.

66,12 — „Bóg jest potężny. I Ty, Panie, jesteś łaskawy, bo każdemu oddasz według jego uczynków”.

Dn 2,20 — „Niech będzie błogosławione imię Boga przez wszystkie wieki wieków. Bo mądrość i moc są Jego przymiotem”.

Literatura qumrańska dostarcza także kilka przykładów słownictwa doksologicznego, np:

1 QH 17,20 — „Do Ciebie należy sprawiedliwość, a Twemu Imieniu błogosławieństwo na zawsze”.

1 QM 18,13 — „Twoja jest chwała”.

Formułę doksologiczną w formie już bardziej skryzalizowanej znajdujemy w Psalmach Salomona, które zachowały się w przekładzie greckim:

Ps. Sal. 17,3 — „*hoti to kratos tou Theou hēmōn eis ton aiōna met'eleous*”.

Szereg analogii z doksologią chrześcijańską zawierają modlitwy z liturgii synagogalnej.¹⁰ Chodzi zwłaszcza o cztery formuły:

1. *bārūk šem* — „Błogosławione [niech będzie] imię, którego królestwo jest na wieki wieków”.

2. *barekû* — „Błogosławcie Pana, któremu należy się wszelka chwała na wieki wieków”.

3. responsorium do *kedusha*

4. responsorium do *kaddish*.

Warto wspomnieć, iż wszystkie te formuły mają charakter responsoryjny; prawdopodobnie zastąpiły one doksologie świątynne, jak to może wynikać z M. Ber. IX,5.

⁹ Gunkel H., *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen 1968, s. 57—58.

¹⁰ Werner E., *op. cit.*, s. 277—294.

Należą one nadto do najstarszych części liturgii synagogałnej. Ze względu na określenie czasowe idące w parze z terminologią uwielbienia można zaliczyć je do formuł doksologicznych.

Na podstawie przytoczonych świadectw można wnioskować, iż judaizm z kręgu palestyńskiego dostarczył tylko surogatu do przyszłej doksologii chrześcijańskiej. Bezpośrednich jednak modeli dostarczył judaizm z kręgu hellenistycznego¹¹. Pod koniec bowiem 4 Mch (18,24) znajdujemy formułę doksologiczną, wyraźnie już posiadającą strukturę doksologii nowotestamentalnej: „*hō hē doxa eis tous aiōnas tōn aiōnon. Amēn*”. Formuły o podobnej strukturze znajdują się także w Modlitwie Manasses (Oda 12,15), pochodzącej prawdopodobnie ze środowiska diaspory w 3 Ezd 4,40 i w Test. Sal. 1,1 (= *soi doxa kai kratos eis tous aiōnas. Amēn*).

II. DOKSOLOGIA W NOWYM TESTAMENCIE

1. POZYCJA DOKSOLOGII

Doksologia w Nowym Testamencie stanowi często zakończenie listu, modlitwy lub części hymnicznych¹². Jest to więc pozycja analogiczna do tej, jaką miały doksologie w modlitwach żydowskich. Doksologią kończy się drugi list Piotra, Judy i list do Rzymian (16,25—27). Doksologie zamykają także ważniejsze partie listu w Flp 4,20; 2 Tm 4,18; Hbr 13,21; 1 P 5,11; 1 Tm 1,17; 1 P 4,11. W liście do Efezjan doksologia kończy zarówno poprzedzającą ją modlitwę (3,14—19), jak również pierwsze trzy rozdziały listu, stanowiące część doktrynalną. W liście do Rzymian (11, 33—36) jest ona zakończeniem hymnu teocentrycznego, podobnie jak w 1Tm 6, 16.

Doksologia jednak może być samodzielną jednostką literacką bez specjalnych związków z innymi całościami—i tego rodzaju przykłady dostarcza Apokalipsa¹³.

2. STRUKTURA DOKSOLOGII W NOWYM TESTAMENCIE

Podstawowa struktura doksologii nowotestamentalnej jest trzyczęściowa¹⁴: *hō* (*tō*, *autō*, *soi*) + *hē doxa* + *eis tous aiōnas (amēn)*. Część pierwsza odnosi się do osoby, której oddawana i przypisywana jest *doxa*. Najczęściej osobę tę wymienia się w bierniku, choć w nielicznych przypadkach używany jest także dopełniacz. Drugi człon doksologii zawiera terminologię uwielbienia, najczęściej słowo *doxa*. Trzeci wreszcie człon to określenie czasowe typu „na wieki wieków”, wzmocnione końcowym *Amēn*. Oczywiście każdy z poszczególnych członów doksologii może być

¹¹ Deichgräber R., op. cit., s. 37—38.

¹² Delling G., op. cit., s. 65—69.

¹³ Problem doksologii w Apokalipsie szeroko potraktowany jest przez Jörns K. P., *Das hymnische Evangelium. Untersuchungen zu Aufbau, Funktion und Herkunft der hymnischen Stücke in der Johannesoffenbarung*, Gütersloh 1971.

¹⁴ Deichgräber R., op. cit., s. 25. Cztery elementy doksologii wyróżnia natomiast Cabrol F., op. cit., s. 14. Włącza on bowiem także łącznik zdaniowy *estin*.

rozbudowany przez inne elementy, niemniej jednak podstawowa struktura dokso-logii jawi się we wszystkich formułach tego typu.

A. Pierwszy człon dokso-logii

Większość dokso-logii NT nosi charakter teocentryczny, tzn. *doxa* przypisywana jest samemu Bogu. Wskazywałoby to na pewne związki z dokso-logiami judaizmu, a także na starożytność formuł. Wydaje się bowiem, iż proces chrystianizacji formuł, zaznaczających się stopniowo, jest czasowo późniejszy. Oto kilka przykładów dokso-logii teocentrycznych w Nowym Testamencie:

- Rz 11,33.36 — „O głębokości bogactw, mądrości i wiedzy Boga!... Albo-wiem z Niego i przez Niego, i dla Niego [jest] wszystko. Jemu chwała na wieki. Amen”.
- Rz 16,27 — „Bogu, który jedynie jest mądry, przez Jezusa Chrystusa, niech będzie chwała na wieki wieków. Amen”.
- Ga 1,3.5 — „Łaska wam i pokój od Boga... Jemu to chwała na wieki wieków. Amen”.
- Ef 3,21 — „Temu zaś, który mocą działającą w nas może uczynić nieskończenie więcej, niż prosimy czy rozumiemy, Jemu chwała w Kościele i w Chrystusie po wszystkie pokolenia wieku wieków. Amen”.
- 1 Tm 1,17 — „Królowi wieków, nieśmiertelnemu, niewidzialnemu, Bogu samemu, cześć i chwała na wieki wieków. Amen”.
- 1 Tm 6,15 — „Król królujących i Pan panujących, jedyny, mający nieśmiertelność, który zamieszkuje światłość niedostępną, którego żaden z ludzi nie widział, ani nie może zobaczyć, Jemu cześć i moc wiekuista. Amen”.
- 1 P 5,10—11 — „A Bóg wszelkiej łaski... sam was udoskonali, utwierdzi, umocni i ugruntuje. Jemu chwała i moc na wieki wieków. Amen”.
- Jud 25 — „Jedynemu Bogu, Zbawcy naszemu przez Jezusa Chrystusa, Pana naszego, chwała, majestat, moc, władza przed wszystkimi wiekami i teraz, i na wszystkie wieki. Amen”.

W Nowym Testamencie występują także nieliczne formuły o charakterze chrysto-centrycznym. *Doxa* w tych wypadkach odnoszona jest do osoby Jezusa Chrystusa:

- 2 Tm 4,18 — „Wyrwie mię Pan od wszelkiego złego czynu — i wybawi mię, przyjmując do swego królestwa niebieskiego. Jemu chwała na wieki wieków. Amen”.
- 2 P 3,18 — „Wzrastajcie zaś w łasce i poznaniu Pana naszego i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa. Jemu chwała zarówno teraz, jak i do dnia wieczności. Amen”.
- Ap 1,5 — „Temu, który nas miłuje i który przez krew swą uwolnił nas od naszych grzechów, i uczynił nas królestwem — kapłanami Boga i Ojcu swojemu, Jemu chwała i moc na wieki wieków. Amen”.

Pierwsza doksologia (2 Tm 4,18) jest prawdopodobnie chrystocentryczna, gdyż w liście tym tytuł *Kyrios* odnosi się do osoby Chrystusa. Trudno natomiast zdecydować, czy doksologie znajdujące się w Hbr 13,20—21 i w 1 P 4,11 są teocentryczne czy chrystocentryczne.

Hbr 13,20—21 — „Bóg zaś pokoju, który na mocy krwi przymierza wiecznego wywiódł spomiędzy zmarłych Wielkiego Pasterza owiec, Pana naszego Jezusa, niech was uzdolni do wszelkiego dobra, byście czynili Jego wolę, sprawując w was, co miłe jest w oczach Jego, przez Jezusa Chrystusa, któremu chwała na wieki wieków. Amen”.

1 P 4,11 — „Jeśli kto pełni posługę, niech to czyni mocą, której Bóg udziela, aby we wszystkim był uwielbiony Bóg przez Jezusa Chrystusa. Jemu chwała i moc na wieki wieków. Amen”.

Wydaje się, że formuła „przez Jezusa Chrystusa” posiada akcent raczej drugorzędny, tzn. w pierwszym rzędzie akcentowane jest słowo *Theos* = Bóg. Temu ostatniemu podporządkowana byłaby sama formuła doksologiczna. Formuła *dia Iesou Christou* natomiast wskazywałaby na tendencję do chrystianizowania formuł doksologicznych¹⁵. Tendencję podobną można zauważyć w Ef 3,21, gdzie *doxa* przypisana jest Bogu „w Kościele i w Chrystusie”, jak również w Rz 16,27 i w Jud 25. Tendencja ta zresztą odpowiada regule kultycznej w pierwotnym Kościele wyrażonej w Ef 5,20 — „Dziękujcie zawsze za wszystko Bogu Ojcu w imię Pana naszego Jezusa Chrystusa”.

Ciekawą jest rzeczą, iż w NT nie występują doksologie o strukturze trynitarnej. Pierwszą taką strukturę znajdujemy dopiero w Mar Pol 14,3: „Ciebie uwielbiam, Ciebie błogosławię i Ciebie chwałę przez wiecznego i niebieskiego arcykapłana Jezusa Chrystusa, umiłowanego Twego Syna, przez którego Tobie chwała z Nim i z Duchem Świętym teraz i na przyszłe wieki. Amen”.

Z punktu widzenia gramatyki formuły doksologiczne stanowią zdania samodzielne, najczęściej rozpoczynające się od zaimka osobowego („Jemu cześć i chwała na wieki wieków”), lub zdania podporządkowane względne („Któremu cześć i chwała na wieki wieków”). Swoistą grupę stanowią trzy doksologie, rozpoczynające się od słów *tō de dynamenō* i do niej należą Rz 16,25 — 27; Ef 3,20; Jud 24.

Jak można zauważyć na przykładzie niektórych doksologii (np. 1 Tm 1,17; 6,16), pierwsza ich część jest niekiedy bardzo rozbudowana za pomocą licznych tytułów teocentrycznych. Tytuły te układają się nawet w całości kolometryczne, oparte na zasadach paralelizmu i rytmu. Jako przykład artystycznej budowy doksologii przytoczyć można 1 Tm 6,16.

B. Drugi człon doksologii

Część ta zazwyczaj zawiera słowo *doxa* lub terminy synonimiczne (*timē*, *mega-lōsynē*) bądź też słownictwo wyrażające moc i potęgę (*kratos*, *ischys*, *dynamis*).

¹⁵ Stuiber A., op. cit., s. 213—214.

Część ta, niekiedy dość zróżnicowana, może posiadać szereg wariantów w zależności od ilości słów i ich układu. Oto kilka przykładów¹⁶:

1 P 4,11 *doxa + kratos*

1 Tm 1,17 *timē + doxa*

1 Tm 6,16 *timē + kratos*

Ap 19,1 *sōteria + doxa + dynamis*

Jud 25 *doxa + megalōsynē + kratos + exousia*

Ap 5,13 *eulogia + timē + doxa + kratos*

Ap 7,12 *eulogia + doxa + sophia + eucharistia + timē + dynamis + ischys*

W doksologii NT zasadniczo brak łącznika zdaniowego, gdyż wzorowana jest ona na semickich zdaniach podmiotowych. Powstaje więc problem: w jakim trybie należałoby uzupełnić brakujący łącznik — oznajmującym, rozkazującym czy w optativus. Pomocna byłaby w tym szczegółowa analiza tekstów, zawierających formuły eulogiczne i doksologiczne. Analizę tę przeprowadził R. Deichgräber, który teksty owe uszeregował następująco¹⁷: 1. teksty hebrajskie, w których występuje także czasownik *hājāh*, 2. tłumaczenie greckie wyżej wspomnianych tekstów hebrajskich (Septuaginta), 3. teksty eulogiczne występujące wyłącznie w języku greckim, 4. analogiczne teksty pochodzenia chrześcijańskiego, zawierające łącznik. Analiza tych tekstów pozwala na wysunięcie następujących wniosków: przeważająca ilość tekstów zawiera łączniki w trybie oznajmującym, niemniej występują one także w trybach: rozkazującym i w optativus. Septuaginta tłumaczy najczęściej słowo *hājāh* słowami greckimi *eiē, estō, etō*, a więc w sensie życzenia lub rozkazu. Tryb oznajmujący (*ei*) jest najczęściej tłumaczeniem zaimka osobowego hebrajskiego *āttah*. Trudno jest więc ustalić z pewnością, w jakim trybie należałoby uzupełnić brakujący łącznik.

C. Trzeci człon doksologii

Część ta zawiera dwa elementy: 1. określenie czasowe typu „na wieki wieków”, 2. końcowe *Amēn*. Pierwszy z nich ulegać może pewnym modyfikacjom; i tak najprostsza forma *eis tous aiōnas* łatwo rozszerzana jest do *eis tous aiōnas tōn aiōnōn*, lub przechodzi nawet w *eis hēmeran aiōnos* (2 P 3,18). Najbardziej rozbudowaną trzecią część doksologii znajdujemy w Jud 25: *pro pantos tou aiōnos kai nyn kai eis pantas tous aiōnas*.

Końcowe *Amēn* jest bardzo charakterystycznym elementem doksologii i prawdopodobnie świadczy o jej liturgicznym pochodzeniu¹⁸. Warto zaznaczyć, iż z wyjątkiem Ewangelii, gdzie słowo *Amēn* w ustach Jezusa ma swoisty sens, którym się tu nie zajmujemy, łączy się ono zazwyczaj w NT z formułami doksologicznymi oraz z końcowymi formułami epistolarnymi, pochodzącymi prawdopodobnie

¹⁶ Deichgräber R., op. cit., s. 28.

¹⁷ Deichgräber R., op. cit., s. 30—32.

¹⁸ Dellling G., op. cit., s. 73—75; Schlier H., *Amēn*, W: Theologischer Wörterbuch zum NT, t.I, Stuttgart, s. 339—342; Stüber A., Amen. W: Jahrbuch für Antike und Christentum, t.I, Münster 1958, s. 153—159; Deichgräber R., op. cit., s. 25—26.

z końcowych pozdrowień liturgicznych, na które wspólnota odpowiadała słowem *Amēn*.

W Starym Testamencie słowo *Amen* służy na potwierdzenie mowy (np. 1 Krl 1,36; Jr 11,5; 28,6) lub przekleństwa rzuconego na kogoś (np. Lb 5,22; Pwt 27,15—26; Ne 5,13), lub też uwielbienia. ST dostarcza szeregu przykładów formuł wyrażających uwielbienie, a potwierdzanych responsoryjnym *Amen* wspólnoty zebranej w celach kultu, np.:

- 1 Krn 16,36 — „Błogosławiony Jahwe, Bóg Izraela od wieków na wieki.
A cały lud odpowiedział „Amen” i chwalił Jahwe”.
- Ne 8,6 — „I Ezdrasz błogosławił wielkiego Boga Jahwe; a cały lud z podniesieniem rąk swoich odpowiedział: Amen. Amen”.
- Ps 41,14 — „Błogosławiony Jahwe, Bóg Izraela od wieku aż po wiek.
Amen. Amen”.
- Ps 106,48 — „Błogosławiony Jahwe, Bóg Izraela od wieków na wieki.
A cały lud niech powie: Amen. Alleluja”.

Podobną funkcję spełnia *Amen* w liturgii synagogałnej, gdzie jest nie tylko elementem końcowym modlitwy, lecz odpowiedzią ludu na *berakah*¹⁹. Dopiero w późnym judaizmie *Amen* występuje jako zakończenie prośby²⁰.

W listach NT, jak to już zostało wspomniane, *Amen* spotyka się zazwyczaj w kontekstach doksologicznych. Funkcja doksologiczna słowa *Amen* prawdopodobnie potwierdzona jest także w 2 Kor 1,20: „Dlatego też przez Niego Chrystusa wypowiada się nasze «Amen», Bogu na chwałę²¹”.

Według zaś 1 Kor 14,16, który to tekst jest jednym z najstarszych świadectw o kulcie Kościoła, *Amēn* jest odpowiedzią katechumena na eulogię. Rzeczywiście, słowo to kończy eulogię w Rz 1,25 i 9,5. Następujące doksologie zawierają końcowe *Amēn*: Rz 11,36; Ga 1,5; Ef 3,21; Flp 4,20; 1 Tm 1,17; 6,16; 2 Tm 4,18; Hbr 13,21; 1 P 4,11; 5,11; Jud 25 Ap 1,6; 5,14; 7,12; 19,4.

ZAKOŃCZENIE

Z rozważań dotyczących doksologii w NT wynika, że jest ona jedną z bardziej popularnych formuł liturgicznych pierwotnego Kościoła, korzeniami swymi sięgającą *berakah*, przekształconej z czasem w psalm hymniczny. NT reprezentuje już stadium pewnej krystalizacji formuł, chociaż istnieje jeszcze możliwość różnych wariantów. Teocentryczne doksologie ulegają procesowi stopniowej chrystianizacji i w ten sposób otwiera się perspektywa doksologii trynitarniej.

¹⁹ Werner E., op. cit., s. 265—266.

²⁰ Deichgräber R., op. cit., s. 25—26.

²¹ Delling G., op. cit., s. 73.